
ARTYKUŁY I ROZPRAWY

Agnieszka Wałęga
Toruń

Antoni Karbowski (1856–1919) – współtwórca polskiej historii wychowania jako dyscypliny naukowej

Droga Antoniego Karbowskiaka do historii wychowania

Antoni Karbowski jest pierwszym w Polsce docentem w zakresie historii wychowania, warto zatem prześledzić jego drogę edukacyjną, której uwieńczeniem była pamiętna habilitacja z dnia 23 czerwca 1905 r. Karbowski urodził się 10 stycznia 1856 r. w Dąbrowie pod Krotoszynem, w Wielkim Księstwie Poznańskim, w rodzinie chłopskiej. Był synem Kajetana i Róży z Kaczmarków¹. Rodzina liczyła na wstąpienie Antoniego do stanu duchownego, jednak on sam nie czuł powołania kapłańskiego, co stanowiło dla niego źródło rozlicznych rozterek i niepokoju. Z obawy przed studiami teologicznymi zaniechał się nawet w nauce, jednak po uzyskaniu świadectwa dojrzałości zapisał się w roku akademickim 1880/1881 na teologię na Uniwersytecie w Würzburgu. W swoich późniejszych listach nie wspominał dobrze tego okresu w swoim życiu². Po porzuceniu teologii, już po pierwszym roku nauki, dalsze studia postanowił podjąć na Uniwersytecie Jagiellońskim (dalej UJ)³. Jego sytuacja finansowa w czasie studiów była niezwykle trudna⁴. Profesorowie docenili jednak szybko zdolnego studenta, czego poświadczeniem

---

¹ Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (dalej cyt. AUJ), Akta Wydziału Filozoficznego (dalej cyt. AWF), Akta doktorskie A. Karbowskiaka, sygn. WF II 504, Autobiografia dołączona do podania o przeprowadzenie egzaminów doktorskich z dnia 23 I 1886 roku (jej treść także w artykule H. Barycz, *Zapomniany historyk wychowania i oświaty polskiej. W czterdziestolecie zgonu Antoniego Karbowskiaka garść uwag i materiałów*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1960, nr 1, s. 15); J. Jakubiec, *Ś.p. Dr Antoni Karbowskiak*, „Muzeum” 1919, s. 36; A. K. Banach, *Antoni Karbowskiak (1856–1919)*, w: *Złota Księga Wydziału Historycznego*, pod red. J. Dybca, Kraków 2000, s. 98.

² AUJ, AWF, sygn. WF II 504, Akta doktorskie A. Karbowskiaka, Autobiografia....

³ O tym, jak wielkie znaczenie miało dla Karbowskiaka podjęcie studiów w Krakowie, najlepiej świadczą jego listy do J. I. Kraszewskiego, w których prosił on znanego pisarza o wsparcie swoich dążeń – Biblioteka Uniwersytetu Jagiellońskiego – Dział Rękopisów (dalej cyt. BUJ-DR), sygn. 6509, Korespondencja J. I. Kraszewskiego, list A. Karbowskiaka z dnia 6 IV 1882 roku, k. 174–177.

⁴ Ojciec odmówił pomocy ze względu na porzucenie przez syna teologii. Z dokumentacji UJ wynika, że Karbowskiak przez cały okres swoich studiów (lata 1882/83–1885/86) był zwolniony od opłacania czesnego w całości oraz otrzymywał różnorakie zapomogi finansowe. Patrz: AUJ, AWF, Katalogi uczniów zwyczajnych UJ w Krakowie Wydziału Filozoficznego, sygn. WF II 280, 283, 286, 291, 294, 297, 300; Fundacje stypendialne pod zarządem Wydziału Krajowego Sejmu we Lwowie, sygn. WF II 99 oraz Akta Senatu (dalej cyt. AS), Zapomoga „Borkarne” Akta ogólne 1849–1900, 1900–1939, sygn. S II 686.

było trzykrotne przyznanie mu nagrody z funduszu Kaspra Bieleckiego⁵. Była to nagroda dla tych studentów krakowskiej uczelni, którzy osiągnęli sukcesy w dziedzinie badań historyczno-literackich. Zakres studiów Antoniego Karbowiaka na Wydziale Filozoficznym UJ był niezwykle szeroki⁶. Najwięcej czasu poświęcił zgłębianiu historii, dziejów sztuki i literatury oraz archeologii i filozofii. Należy podkreślić, że studia pierwszego w Polsce docenta historii wychowania przypadły na okres wyjątkowego ożywienia nauk historycznych w Polsce. Historycy krakowscy prowadzili wówczas intensywne badania obejmujące niemal wszystkie okresy w dziejach i przez swoje prace, jak pisał H. Barycz, zapewnili polskiej nauce światowy rozgłos⁷.

Dokładna analiza programu studiów Antoniego Karbowiaka na Wydziale Filozoficznym UJ skłania do wniosku, że właściwie, patrząc z dzisiejszej perspektywy, nie przygotowały go one do badań historyczno-oświatowych. Co prawda uczęszczał łącznie na 23 zajęcia (wykłady, ćwiczenia i seminaria specjalistyczne) z zakresu historii, prowadzone przez najwybitniejszych wówczas przedstawicieli tej dyscypliny, jednak jego wiedza pedagogiczna bazowała jedynie na dwugodzinnym wykładzie Maurycego Straszewskiego. Zatem w tym względzie duże znaczenie odegrała późniejsza praca samokształceniowa.

Dnia 23 stycznia 1886 r. Karbowiak złożył podanie o egzamin doktorski⁸. Prawdopodobnie do podjęcia zagadnienia historii „Bursy Jerozolimskiej w Krakowie”, jako tematu pracy doktorskiej, zachęcił go jeden z profesorów, Józef Łepkowski, który sam zbierał liczne materiały dotyczące dziejów Uniwersytetu w Krakowie. Wydatnej pomocy udzielił mu także profesor Kazimierz Morawski, udostępniwszy młodszemu koledze z Wielkopolski główne źródło, na którym ten oparł swoją rozprawę, a mianowicie rękopis statutow

---

⁵ Roczniki Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie za lata 1883, 1884, 1885; Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności (dalej cyt. AN PAN i PAU), Korespondencja Sekretarza Generalnego Akademii Umiejętności, sygn. KSG 61/1884; KSG 106/1885.

⁶ AUJ, AWF, Katalogi uczniów zwyczajnych UJ w Krakowie Wydziału Filozoficznego za lata 1882/82–1885/86, sygn. WF II 280, 283, 286, 291, 294, 297, 300; AS, Rodowody studentów UJ z lat 1882/83–1885/86, sygn. S II 471–474.

Wiele uwagi poświęcił zajęciom z zakresu archeologii i historii sztuki, uczęszczając na wykłady i seminaria do archeologa Józefa Łepkowskiego i historyka sztuki Mariana Sokołowskiego. Szczególnie te ostatnie zajęcia były dla niego inspiracją do poświęcenia kilku pierwszych prac właśnie dziedzinie sztuki. Filozofię studiował u księdza Stefana Pawlickiego, który wykladał na UJ historię filozofii, od starożytnej do nowożytnej, uwzględniając także polskie dokonania na tym polu, etykę i estetykę oraz psychologię, logikę i socjologię. Filologię klasyczną u Kazimierza Morawskiego i Bronisława Kruczkiewicza. Kazimierz Morawski swoje zainteresowania starożytnością klasyczną łączył z badaniami w zakresie dziejów kultury polskiej okresu XV i XVI w. Obok K. Morawskiego na ukształtowanie się późniejszych zainteresowań badawczych Karbowiaka wpływ miały także wykłady z zakresu historii, których słuchał u Stanisława Smolki i Wincetego Zakrzewskiego. Smolka, jako autor prac z zakresu średniowiecznych dziejów Polski za panowania Piastów i Jagiellonów, ukierunkował zapewne i swojego studenta ku poszukiwaniom w obszarach tamtego okresu historycznego. Zajęcia u profesora Zakrzewskiego natomiast pogłębiły jego zainteresowania odrodzeniem i reformacją. Dodatkowo zapisał się także na zajęcia z antropologii do Izzydora Kopernickiego oraz na wykłady z geologii do Władysława Szajnochy. Uczęszczał na nie jedynie na I roku studiów i później porzucił na rzecz innych przedmiotów. Intrygują w planie jego studiów zajęcia z sadownictwa, na które uczęszczał w semestrze letnim roku akademickiego 1883/84.

⁷ H. Barycz, *Uniwersytet Jagielloński w życiu narodu polskiego*, Warszawa 1948, s. 88, oraz: L. Hajdukiewicz, M. Karaś, *Uniwersytet Jagielloński. Tradycje – Współczesność – Perspektywy*, Kraków 1975, s. 54.

⁸ AUJ, AWF, sygn. WF 504, Akta doktorskie Antoniego Karbowiaka, życiorys dołączony do podania o dopuszczenie do egzaminu doktorskiego.

bursy, odnaleziony w Bibliotece Krasieńskich w Warszawie⁹. Recenzentami jego pracy doktorskiej zostali profesorowie S. Smolka i J. Łepkowski¹⁰. W „Liber promotionum Universitatis Jagellonicae” z lat 1872-1893 pod numerem 851 umieszczono wpis doktoratu Antoniego Karbowiaka z datą 5 maja 1886 r.¹¹

W roku 1901 podjął formalne starania o dopuszczenie go do otwarcia przewodu habilitacyjnego¹². Zabiegi podjęte w tym kierunku rozpoczął od złożenia do Akademii Umiejętności w Krakowie wniosku o stypendium na wyjazd zagraniczny, w czasie którego zamierzał pogłębić swoją wiedzę z zakresu historii wychowania i szkół¹³. Odmowa Akademii nie zmieniła jego planów¹⁴ i dnia 19 lutego 1905 r. Karbowiak złożył podanie o dopuszczenie go do przewodu habilitacyjnego, uzasadniając, że:

Poznawszy w ciągu 20 lat i jako nauczyciel szkół średnich, i jako badacz całą niwę pedagogiczną i jej dzieje, pokochawszy gorąco wychowanie i dzieje wychowania i szkół w Polsce, pragnąłby podpisany zyskać sposobność do szerzenia swej wiedzy i zdobyczy naukowych z katedry uniwersyteckiej za pomocą żywego słowa wśród młodzieży przygotowującej się do stanu nauczycielskiego, a w szczególności pragnie gorąco spośród nich bodaj kilku pozyskać i zapalić do badania ojczystej niwy wychowania, od dawna tak zaniedbanej, a jednak tak pięknej, tak zajmującej, tak pouczającej¹⁵.

Do podania, zgodnie z obowiązującymi wówczas przepisami, dołączył publikację pt. *Wychowanie fizyczne Komisji Edukacji Narodowej w świetle historii pedagogii* jako pracę habilitacyjną¹⁶ oraz spis wykładów, które mógłby wygłosić w najbliższych półroczach¹⁷.

⁹H. Barycz, *Antoni Karbowiak – człowiek i dzieło. W pięćdziesięciolecie zgonu*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1969, nr 2, s. 263.

¹⁰AUJ, AWF, sygn. WF 504, Akta doktorskie Antoniego Karbowiaka, Opinia prof. Smolki oraz prof. Łepkowskiego o rozprawie doktorskiej A. Karbowiaka „Bursa Jerozolimka w Krakowie”.

¹¹AUJ, AS, sygn. S II 519, „Liber promotionum Universitatis Jagellonicae”, nr 851; Także AW F, sygn. WF II 507, „Album Doctorum Philosophie”, k. 78, zawiera odnośny wpis na ten temat.

¹²Jak podaje w swojej pracy pt. *Kształtowanie się zespołu naukowego w Uniwersytecie Jagiellońskim* U. Perkowska (s. 67), w latach 1860–1920 liczba przeprowadzonych w Krakowie habilitacji nie odpowiadała zapotrzebowaniom Uniwersytetu. Do powodów małej liczby habilitacji w tamtym okresie zaliczyła m.in. brak zabezpieczenia materialnego dla docentów, politykę rządu austriackiego utrudniającą wielu osobom podjęcie studiów na UJ oraz atmosferę na uczelni, gdzie przeważali konserwatywni profesorowie niechętni wobec uczonych reprezentujących bardziej demokratyczne poglądy.

¹³AN PAN i PAU, Korespondencja Sekretarza Generalnego, sygn. 628/1901, list A. Karbowiaka z dnia 19 VI 1901 roku. Interesujących informacji na temat starań Karbowiaka o stypendium zagraniczne dostarcza list jego żony Zofii, wysłany, nazajutrz po złożeniu przez niego podania do Akademii Umiejętności, do wiceprezydenta Rady Szkolnej Krajowej M. Bobrzyńskiego – BUJ-DR, sygn. 8087, Korespondencja M. Bobrzyńskiego, List Z. Karbowiakowej z dnia 20 VI 1901 roku, k. 151–154.

¹⁴AN PAN i PAU, Korespondencja Sekretarza Generalnego, sygn. 698/1901.

¹⁵AUJ, AWF, sygn. WF II 121, Akta habilitacyjne A. Karbowiaka.

¹⁶Praca ta została opublikowana na łamach lwowskiego czasopisma „Muzeum” (1901, 1902). Autor wyróżnił tam następujące części: 1. Źródła; 2. Określenie i podział wychowania w duchu KEN; 3. Zadania i doniosłość wychowania fizycznego w rozumieniu Komisji; 4. Praca około wychowania fizycznego obowiązkiem rodziców i szkoły; 5. Zasady i środki wychowania fizycznego w domu rodzicielskim; 6. Zasady i środki wychowania fizycznego w szkole; 7. Szkoła wobec choroby ucznia; 8. Higiena jako przedmiot nauki szkolnej; 9. Rzut oka na stan wychowania fizycznego w Polsce aż do czasów Komisji; 10. Ślady wpływów obcych w systemie edukacji fizycznej KEN; 11. Oryginalność i wartość systemu edukacji fizycznej KEN.

¹⁷Program obejmował następujące zagadnienia: Przegląd i ocena literatury pedagogicznej polskiej; Wpływy obce na kształtowanie się pojęć pedagogicznych w Polsce w XVIII wieku i XIX wieku; Historia

Rada Wydziału Filozoficznego wyznaczyła termin wykładu habilitacyjnego Karbowiaka na dzień 23 czerwca 1905 r.¹⁸

Przed kolokwium habilitacyjnym profesor filozofii UJ, Maurycy Straszewski, przedstawiał dotychczasowe dokonania naukowe kandydata. Jego rozprawa habilitacyjna zawierała, zdaniem Straszewskiego, opracowanie niezwykle cennego materiału, który dotychczas nie był właściwie wykorzystany, i była:

ważnym przyczynkiem do historii szkół, wychowania i oświaty u nas, a posiada dla czasów obecnych, w których wychowanie fizyczne coraz większego dochodzi znaczenia, wartość bardzo aktualną.

Dlatego w podsumowaniu swojej opinii Maurycy Straszewski uznał, że:

*Doktor Karbowiak będzie niewątpliwie jako docent historii pedagogiki i szkół nader cennym dla Wydziału Filozoficznego nabytkiem*¹⁹.

Jak pisze Jerzy Maternicki, swoją habilitacją Antoni Karbowiak wpisał się w tak charakterystyczne dla lat 1900–1918 pogłębianie się specjalizacji i wyłanianie nowych dyscyplin w zakresie wielu nauk, a szczególnie nauk historycznych, z którymi dzieje wychowania były zawsze ściśle związane²⁰. Po habilitacji Karbowiak został prywatnym docentem UJ, nie pobierał właściwie żadnego wynagrodzenia za prowadzone przez siebie zajęcia na uniwersytecie i główne źródło jego utrzymania stanowiła praca w szkolnictwie średnim²¹.

Uzyskując *veniam legendi* w 49 roku życia Antoni Karbowiak powiększył szeregi tzw. starszych docentów, czyli osób, które habilitowały się w późniejszym okresie swo-

---

pedagogiki w zarysie; Wychowanie moralno-religijne i narodowe w dawnych i dzisiejszych szkołach polskich; Historia wychowania kobiet w Polsce przed- i porobizorowej; Historia dydaktyki w Polsce przed- i porobizorowej; Historia wychowania fizycznego w Polsce przed- i porobizorowej; Dzieje ofiarności prywatnej na rzecz wychowania młodzieży w Polsce przed- i porobizorowej; Dzieje nauki języka niemieckiego w szkołach polskich; Dzieje szkół akatolickich w Polsce; Historia uniwersytetów polskich w zarysie; Przegląd i rozbiór najważniejszych ustaw, przepisów i rozporządzeń wydanych dla gimnazjów i szkół średnich realnych galicyjskich; Szczegółowy przegląd i rozbiór literatury filozoficzno-pedagogicznej polskiej; Kanon wiedzy filozoficzno-pedagogicznej i fachowej wymagany od nauczyciela szkół średnich galicyjskich.

¹⁸ AUJ, AW F, sygn. WF II 121, Akta habilitacyjne A. Karbowiaka, Zawiadomienie Rady Wydziału Filozoficznego o wykładzie habilitacyjnym Karbowiaka.

Ostatecznie temat jego wykładu habilitacyjnego dotyczył prób podziału dziejów wychowania publicznego w Polsce przed- i porobizorowej na okresy. Karbowiak wygłosił go o czwartej po południu w sali nr 66 w Collegium Novum.

¹⁹ Ibidem, Opinia o pracy naukowej A. Karbowiaka.

²⁰ J. Maternicki, *Polskie środowisko historyczne w latach 1900–1918*, „Przegląd Humanistyczny”, 1980, nr 4, s. 11.

²¹ I. Homola, *Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914)*, w: *Inteligencja polska XIX i XX wieku. Studia*, pod red. R. Czerpulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 92–93.

Pracował kolejno jako nauczyciel języka polskiego i niemieckiego w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, Gimnazjum w Wadowicach oraz w Państwowej Wyższej Szkole Przemysłowej w Krakowie. Od dnia 15 X 1913 r. był także członkiem Państwowej Komisji Egzaminów Nauczycielskich w Krakowie. Będąc drugim egzaminatorem fachowym sprawdzał tam wiedzę kandydatów na nauczycieli w zakresie pedagogiki. Zrezygnował z tej funkcji już w 1916 r. ubolewając nad bagatelizowaniem przez Komisję wiedzy z zakresu narodowej historii oświaty i szkolnictwa. Patrz: AUJ, AS, sygn. S II 619, Teczka osobowa A. Karbowiaka, Wykaz służby docenta prywatnego... oraz J. Jakubiec, *Ś.p. Dr Antoni Karbowiak*, „Muzeum” 1919, s. 488.

jego życia, między 45 a 50 rokiem życia²². Należał też do tego, dość licznego, grona docentów, którzy przez wiele lat wykładali ważne przedmioty czekając długo na nominację profesorską²³. W roku 1914 Ministerstwo Wyznań i Oświecenia w Wiedniu nie zatwierdziło pierwszego wniosku Wydziału Filozoficznego UJ w sprawie nadania Karbowskiemu tytułu nadzwyczajnego profesora UJ²⁴. Uczelnia ponowiła prośbę w styczniu 1919 r., tym razem adresatem pisma było już Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie²⁵. Wniosek spotkał się z przychylnym przyjęciem władz państwowych i postanowieniem Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 8 lutego 1919 r. nadano Antoniemu Karbowskiemu tytuł nadzwyczajnego profesora UJ²⁶. Niestety nie cieszył się on zbyt długo tym zasłużonym wyróżnieniem, dnia 27 lipca tego roku bowiem zmarł nagle w Makowie Podhalańskim, gdzie razem z rodziną wyjechał na urlop²⁷.

Poglądy na historię wychowania jako dyscyplinę naukową

A. Karbowski wielokrotnie zabierał głos w sprawie rozwoju historii wychowania jako dyscypliny naukowej²⁸. Według niego dla podniesienia rangi historii wychowania niezbędne było jak najszybsze *zebranie, krytyczny rozbiór, opracowanie i umiejętne wykorzystanie rozproszonych materiałów*²⁹. Na ich podstawie można bowiem stworzyć liczne opracowania monograficzne, które z kolei utworzą innym badaczom drogę ku syntezie dziejów wychowania i szkół w Polsce³⁰.

²² Ibidem, s.57.

²³ Ibidem, s.76.

²⁴ AUJ, AWF, sygn. WF II 186, Wykłady pedagogiki i dydaktyki, materiały z lat 1875–1922, Podanie Wydziału Filozoficznego c.k. UJ do Ministerstwa Oświaty w Wiedniu z dnia 2 IV 1914 roku w sprawie profesury dla A. Karbowskiaka (rękopis) oraz Tezcka osobowa A. Karbowskiaka, sygn. S II 619 (maszynopis).

²⁵ Ibidem, AS, Tezcka personalna A. Karbowskiaka, sygn. S II 169, Wniosek w sprawie udzielenia docentowi prywatnemu dr Antoniemu Karbowskiemu tytułu profesora nadzwyczajnego UJ, z dnia 23 I 1919 roku.

²⁶ Ibidem, Pismo Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Jana Łukasiewicza z dnia 6 III 1919 roku.

²⁷ Pogrzeb odbył się dnia 30 lipca 1919 roku na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie. Uczestniczyli w nim profesorowie UJ, nauczyciele Szkoły Przemysłowej oraz członkowie koła krakowskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych, którego był aktywnym członkiem Patrz: W. Koch, *Ś.P. prof. Dr Antoni Karbowski*, „Przegląd Pedagogiczny” 1919, s. 326.

A. Karbowski spoczął w rodzinnym grobowcu Karbowskiów i Gierszów – pas 12, narożnik północno-wschodni Cmentarza Rakowickiego.

²⁸ W 1900 r. podjął te kwestie dwukrotnie: w związku z jubileuszem UJ wystąpił z ramienia Akademii Umiejętności z odczwą pt. *W sprawie badania dziejów wychowania i szkół w Polsce*, „Muzeum” 1901, s. 309–316, oraz na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie, gdzie wygłosił referat *Stan badań na polu dziejów wychowania, sztuk i nauk w Polsce*, „Pamiętnik III Zjazdu Historyków Polskich w Krakowie”. Protokoły obrad, Kraków 1901, s. 1–11. Większość z zawartych tam wniosków powtórzył w 1907 r. we „Wstępie” do swojej pracy *Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej w świetle systemów pedagogicznych XVIII wieku*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1907, s. 207–209. Trzecie jego niezmiernie istotne wystąpienie, związane z koncepcją historii wychowania jako nauki, miało charakter podsumowujący. W 1919 r. napisał on na ten temat artykuł pt. *Uwagi o wartości, naszym znanstwie i badaniu ojczyźtych dziejów nauczania i wychowania*, „Nauka Polska” 1919, R. 2, s. 473–479.

²⁹ A. Karbowski, *Stan badań...*, s. 11.

³⁰ Ibidem.

Stwierdził, że badania w tym zakresie prowadzone są dorywczo, bez konkretnego planu, i ożywiają się z reguły w związku z różnymi jubileuszami i zjazdami naukowymi. Aby nadać badaniom historyczno-pedagogicznym pewien jasno określony kierunek, niezbędne – zdaniem Karbowiaka – było: przedstawienie stanu badań w poszczególnych obszarach badawczych historii wychowania³¹ oraz skupienie się badaczy, przynajmniej w początkowym okresie rozwoju tej dyscypliny w Polsce, na pewnych wybranych okresach historycznych³².

Wielokrotnie podkreślał potrzebę bardzo gruntownych studiów nad dziejami polskiej edukacji narodowej, by wykorzystać później tę wiedzę dla budowania systemu szkolnictwa i wychowania czasów jemu współczesnych³³. Za niezmiernie szkodliwe uważał założenie, iż wszystkie rozwiązania stosowane dawniej w tym zakresie uległy dezaktualizacji. Wiedza o przeszłości edukacyjnej powinna – jego zdaniem – służyć prognozowaniu oświaty³⁴.

Nieustannie uzasadniał konieczność rozwoju historiografii pedagogicznej i podejmował próby określenia jej zakresu. Zalecał gromadzenie materiałów do biografii wybitnych pedagogów oraz dokumentów do dziejów towarzystw młodzieżowych i życia studenckiego. Wskazał na potrzebę zajęcia się dziejami szkół³⁵, podkreślał też konieczność jednoczesnego prowadzenia badań w zakresie dziejów polskiej historii oświaty i wychowania oraz historii poszczególnych dyscyplin naukowych³⁶.

Dążył zatem do rozszerzenia zakresu studiów historyczno-oświatowych i w roku 1910 zaproponował, by objąć nimi nie tylko właściwą historię poszczególnych szkół, lecz także historię polskiej pedagogiki, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień historycznej ewolucji rodzimych pojęć pedagogicznych, zwłaszcza w okresie porzbiorym³⁷.

---

³¹ Sam podjął taką próbę w roku 1900 na III Zjeździe Historyków Polskich, gdzie omówił wyniki badań dotyczące poszczególnych szczebli szkolnictwa Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem szkół wyższych. Uznał, iż *im niższy stopień edukacji i szkoły, tym mniej postąpiono w badaniach jego dziejów*. Wskazał na potrzebę zbadania dziejów seminariów duchownych świeckich i zakonnych, różnorodnych szkół specjalistycznych i zawodowych, problematyki edukacji kobiet, dokładniejszego wyświetlenia historii szkół średnich gimnazjalnych, szkół stopnia elementarnego oraz szkół polskich poza granicami kraju.

³² O tym wspominał w zredagowanej przez siebie odezwie z roku 1901 (s. 312–313):

Dla badania dziejów pedagogicznych i szkolnych, każda ich epoka, każdy ich okres ma równorzędne znaczenie, to też Komisja z wdzięcznością przyjmuje wiadomości o materiałach, a względnie same materiały z danego okresu. Mając jednak wzgląd na małą liczbę pracowników i na ogrom wielki pracy, pragnie Komisja, nie zapominając o całych dziejach, skupić na razie siły w pierwszej linii około zbadania dziejów i szkół wieku XV i XVI oraz czasów 1740–1867.

³³ A. Karbowiak, *Stan badań...*, s. 3.

³⁴ A. Karbowiak, *O wychowaniu młodzieży naszej w duchu narodowym*. „Muzeum” 1895, s. 416.

³⁵ A. Karbowiak, *W sprawie badań...*, s. 311, Patrz także: W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania...*, s. 19.

³⁶ A. Karbowiak, *Stan badań...*, s. 5. Patrz także: idem, *W sprawie badań...*, s. 313.

W odezwie z 1901 r. pisał: *Mówiąc o dziejach uniwersytetów polskich Komisja podkreśla z naciskiem piekącą potrzebę opracowania dziejów poszczególnych nauk w Polsce, które bądź co bądź zawsze w tych najważniejszych szkołach miały swoich najświetniejszych przedstawicieli. Historie uniwersytetów wydane nowszymi czasy, z małymi wyjątkami, tym między innymi kuleją, że nie określają ściśle stanu nauk udzielanych z katedr uniwersyteckich.*

³⁷ A. Karbowiak, *Dzieje edukacyjne Polaków na obczyźnie*, Lwów 1910, s. 3.

Raz jeszcze podjął ten temat w roku 1919, wówczas postulował, by badania historyczno-pedagogiczne objęły:

całe dzieje wychowania i nauczania narodowego w najszerszym ich zakresie, tak czasu, jak i obszaru, a więc od zawiązków polskiej myśli pedagogicznej ujawnionej w literaturze do dni dzisiejszych i nie tylko w granicach historycznej Polski, lecz także w Polsce emigracyjnej, a w granicach państwa polskiego nie tylko samo szkolnictwo narodowe, lecz także pozanarodowe.

Sprecyzował wtedy także kierunki badań, takie jak:

*wszystkie zakłady i ogniska nauczania i wychowania, od uniwersytetów po szkółki ludowe wiejskie, wszystkie formy edukacji prywatnej, studia zagraniczne, wychowanie dziewcząt, każdorazowe teorie i rzeczywisty stan wychowania, życie i obyczaje młodzieży, pozycję społeczną, ekonomiczną i wykształcenie nauczycieli itp.*³⁸

Uważał, że dotąd niewiele zrobiono w tym zakresie i zaniedbania te mają swoje negatywne następstwa. Zwrócił uwagę na nikłą znajomość polskich tradycji wychowawczych i edukacyjnych zarówno wśród laików, jak i w środowiskach pedagogicznych³⁹. Związane z tym nieustanne powoływanie się na zagraniczne wzorce wychowania uważał za zjawisko niesłychanie niekorzystne nie tylko w kontekście dbałości o zachowanie własnego ducha narodowego. Wskazywał, że takie lekceważenie polskiego dorobku w tej dziedzinie spowodowało powstanie wśród innych narodów, szczególnie niemieckich, fałszywego przekonania o stanie i osiągnięciach naszej rodzimej pedagogiki⁴⁰.

Apelował zatem o zmianę tego niekorzystnego stanu rzeczy i zachęcał do badań historyczno-oświatowych uczonych z innych dziedzin oraz kadrę nauczycielską i duchowieństwo⁴¹. Zwrócił się do całego społeczeństwa z apelem o pomoc w tym zakresie⁴² i opracował też specjalny kwestionariusz do zbierania podstawowych informacji o dziejach edukacyjnych poszczególnych miejscowości w Polsce⁴³. Wiadomości te miały służyć za punkt wyjścia dla profesjonalnych badaczy⁴⁴.

Inaczej bowiem, jak pisał mniemanie innych narodów, że *nie musieliśmy mieć świetnych dziejów edukacyjnych, gdy o ich badanie tak mało się troszczymy* nie ulegnie zmianie. Karbowski pragnął bowiem, aby Polacy zamiast przejmowania konkretnych wzorców pedagogicznych i wychowawczych zaczerpnęli od innych krajów europejskich świadomość roli refleksji historycznej w pedagogice i otoczyli te kwestie większą niż dotychczas opieką i uwagą⁴⁵.

³⁸ A. Karbowski, *Uwagi o wartości...*, s. 477.

³⁹ A. Karbowski, *W sprawie badań...*, s.310.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem, s. 313.

⁴² Wyraził też optymistycznie nadzieję, iż z chwilą rozbudzenia w społeczeństwie żywszego zainteresowania kwestiami kulturalno-oświatowymi pojawią się prywatni mecenas, chcący wesprzeć badania historyczno-oświatowe. Ponadto powołując się na przykłady zza granicy przypomniał, iż jednym z obowiązków władz miasta i gminy powinno być dążenie do naukowego opracowania dziejów lokalnych instytucji naukowych, i to zarówno tych działających współcześnie, jak i tych z czasów minionych (ibidem, s. 314).

⁴³ Ten kwestionariusz zawierał 13 punktów dotyczących głównie materiałów źródłowych dotyczących historii poszczególnych szkół. Patrz: A. Karbowski, *W sprawie badań...*, s. 315–316 oraz W. Szulakiewicz, *Historia oświaty i wychowania...*, s. 250–251.

⁴⁴ A. Karbowski, *W sprawie badań...*, s. 315.

⁴⁵ Ibidem, s. 310.

We wszystkich swoich apelach podkreślał narodową orientację dziejów wychowania⁴⁶. Jego zdaniem najlepiej zdefiniowała pojęcie narodowej edukacji Komisja Edukacji Narodowej, która jej cel określiła następująco: *dać społeczeństwu pocziwanych, oświeconych ludzi, ojczyźnie zaś dobrych obywateli*⁴⁷. A zatem tak zorganizować edukację w szkołach publicznych, aby jej absolwenci stali się użytecznymi członkami społeczeństwa i pracowali dla jego ogólnego dobra, a jednocześnie *zaszczepić w nich takie zasady, które stanowią piękny charakter i taki sposób myślenia, który zwiemy narodowym, a więc polskim*⁴⁸. Całą jego twórczość przenikało bowiem przekonanie o konieczności odbudowy polskiej, narodowej tradycji edukacyjnej. Jako członek Polskiego Towarzystwa Historycznego starał się zwrócić również uwagę tego środowiska na sprawy związane z historią szkolnictwa⁴⁹.

Twórczość historyczno-oświatowa

Karbowiak zaliczał się do grona krakowskich polihistoryków, gdyż zakres chronologiczny jego badań był niezwykle szeroki. Obejmował nimi okres od średniowiecza do czasów sobie współczesnych, jednak przedmiotem jego szczególnego zainteresowania były wieki średnie, którym poświęcił 16 publikacji, oraz dzieje oświaty polskiej po roku 1772. Tego ostatniego okresu dotyczyły aż 32 jego prace. W sumie bibliografia jego prac obejmuje 82 pozycje. Wśród głównych kierunków jego badań historyczno-oświatowych można wyróżnić dzieje szkolnictwa polskiego⁵⁰ i związane z nimi dążenie do stworzenia

---

W roku 1910, w zakończeniu jednej ze swoich prac, wysunął kolejną propozycję w celu ożywienia badań na tym polu. Zaproponował, aby ogłosić jeden rok mianem roku pedagogiczno-historycznego i poświęcić pracom z tej dziedziny więcej miejsca w różnorodnych wydawnictwach i czasopismach, jak choćby na łamach „Muzeum” i wydawanych przez to pismo dodatkach, czy w sprawozdaniach szkolnych. Ponadto, by zachęcić do podejmowania badań w dziedzinie historii wychowania, postulował ogłoszenie kilku nagród na najlepsze prace poruszające tę problematykę. Patrz: A. Karbowiak, *Kazimierz Brodziński na niwie wychowawczo-oświatowej*, Dodatek 6 do „Muzeum” 1910, s. 206.

⁴⁶ Sprawom wychowania narodowego poświęcił swój referat na I Kongresie Pedagogicznym we Lwowie w 1894 r., zatytułowany *O stanie dotychczasowym i potrzebie, planie i środkach dalszych studiów nad dziejami edukacji i szkół polskich* oraz referat *O wychowaniu młodzieży naszej w duchu narodowym*, który wygłosił rok później na walnym zgromadzeniu Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Patrz: C. Majorek, *W poszukiwaniu aksjomatów narodowego wychowania (Pierwszy Polski Kongres Pedagogiczny we Lwowie w 1894 roku)*, „Przegląd Humanistyczny” 1983, nr 7, s. 21–23; S. I. Możdżeń, *Reformy szkoły średniej w Galicji w latach 1884–1914*, Kielce 1989, s. 133; Sprawozdanie Państwowej Wyższej Szkoły Przemysłowej w Krakowie za rok szkolny 1894/95, Kraków 1895.

⁴⁷ A. Karbowiak, *O wychowaniu młodzieży naszej ...*, s. 411.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ K. Mrozowska, *Twórcy historii wychowania jako dyscypliny naukowej*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1989, tom XXXII, s. 108.

⁵⁰ A. Karbowiak, *Szkoły parafialne w Polsce w XIII i XIV wieku*, Kraków 1896, odbitka z XXV tomu *Rozpraw Wydziału Filozoficznego Akademii Umiejętności w Krakowie*, s. 292–359; *Szkoła katedralna krakowska w wiekach średnich*, „Muzeum” 1898 i odb. Kraków 1899, ss. 56; *Szkoła katedralna wrocławska w wiekach średnich*, „Kwartalnik Historyczny” 1898, s. 763–777; *Szkoły diecezji chełmińskiej w wiekach średnich*, Toruń 1899, odbitka z „Rocznika Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, ss. 115; *Wykształcenie szkolne laików zwłaszcza Piastowiczów*, „Przegląd Powszechny” 1897, s. 410–433; *Przywileje szlacheckie i ich wpływ na rozwój oświaty w Polsce*, „Muzeum” 1905, s. 18–31, 129–140; *Zestawienie i ocena treści*

syntetyzującego ujęcia tych zagadnień⁵¹, polskie koncepcje wychowawcze⁵², dzieje Komisji Edukacji Narodowej⁵³ oraz historię UJ⁵⁴, powiązania między literaturą, sztuką i historią wychowania⁵⁵, historię czasopism pedagogicznych⁵⁶, losy polskiego szkolnictwa poza granicami kraju⁵⁷ oraz oświatę polską pod zaborami⁵⁸. Liczne jego publikacje nadal

---

najstarszej naszej książki szkolnej, „Szkoła” 1898, nr 23, s. 205–208, nr 24, s. 213–217; *Klecha XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1898, s. 370–378; *Miechowici a oświata*, „Muzeum” 1906, s. 429–456.

⁵¹ A. Karbowski, *Listy w sprawie wystawy historii szkolnictwa narodowego*, „Muzeum” 1893, s. 710–721, 924–934 i „Muzeum” 1894, s. 23–37, 97–110, 183–273, 348–392, 497–664; *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. I: 966–1364, Petersburg 1898, ss. 339, t. II: 1364–1432, Petersburg 1903, ss. 409, t. III: 1432–1515, Lwów 1923, ss. 564.

⁵² A. Karbowski, *Olizarowski o edukacji*, „Muzeum” 1905, s. 321–440; *Głos współczesny o szkołach polskich I połowy XVII wieku*, „Przegląd Pedagogiczny” 1919, s. 329–333; *Książd Ignacy Pawłuskiewicz i jego dziełko pedagogiczne z 1771 roku*, „Muzeum” 1905, s. 810–819, 907–923; *Z działalności Stanisława Staszica jako członka Dyrekcji Edukacji Narodowej*, „Muzeum” 1904, s. 328–330; *Z rozmyślań nad Chowańną Trentowskiego*, „Przyjaciel Szkoły” 1925, nr 3, s. 65–71; *Kazimierz Brodziński na niwie wychowawczo-oświatowej*, dodatek 6 do „Muzeum” 1910, s. 133–206.

⁵³ A. Karbowski, *O książkach elementarnych na szkoły wojewódzkie z czasów Komisji Edukacji Narodowej*, „Muzeum” 1893, s. 648–923; *Wychowanie fizyczne Komisji Edukacji Narodowej w świetle historii pedagogii*, „Muzeum” 1901, s. 698–705, 769–771, 837–841 i „Muzeum” 1902, s. 15–18, 97–101, 175–181, 255–257, 376–382, 449–470, 551–562, 645–653; *Konwikt szlachecki z czasów Komisji Edukacji Narodowej*, „Muzeum” 1904, s. 109–111; *System dydaktyczno-pedagogiczny Komisji Edukacji Narodowej*, „Przewodnik Historyczny” 1905, s. 222–247; *Materiały do dziejów Komisji Edukacji Narodowej*, „Muzeum” 1905, s. 695–700; *Doroczne powszechne święto dobrodziejów młodzieży szkolnej*, „Muzeum” 1905, s. 700–702; *Pierwiastek patriotyczny w pedagogice Komisji Edukacji Narodowej*, „Muzeum” 1906, T. I, s. 433–439, T. II, s. 8–12; *Pedagogika Komisji Edukacji Narodowej w świetle systemów pedagogicznych XVIII wieku*, „Przewodnik Naukowy i Literacki” 1907, s. 207–224, 305–321, 413–425, 520–533, 625–634, 716–731, 811–829, 916–932; *Edukacja i instrukcja moralna i religijna Komisji Edukacji Narodowej*, „Dwutygodnik Katechetyczny i Duszpasterski” Tarnów 1906, przedruk w piśmie „Rodzina i Szkoła”, Lwów 1911, s. 33–37, 65–73.

⁵⁴ A. Karbowski, *Strój żaków Uniwersytetu Jagiellońskiego w XV-XVI wieku*, „Przegląd Powszechny” 1886, s. 205–215; *Ubiory profesorów i uczniów w Uniwersytecie Jagiellońskim w związku z współczesnymi zwyczajami (1364–1889)*, odb. z „Przeglądu Powszechnego”, Kraków 1889, ss. 101; *O rektorach Uniwersytetu Kazimierzowskiego i Jagiellońskiego w Krakowie. Wraz ze spisem wszystkich rektorów od roku 1400 do obecnej chwili*, Kraków 1887, ss. 63; *Mieszkanie żaków krakowskich w XV-XVI wieku*, odb. z „Muzeum” Lwów 1887, ss. 42; *Obiady profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego w XVI i XVII wieku*, Kraków 1900, ss. 63; *Grzegorz z Szamotuł*, w: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, T. XXV, z. 208, s. 1007–1009; *Kobieta w Uniwersytecie Jagiellońskim w XV wieku*, „Muzeum” 1904, s. 213–214; *Studia statystyczne z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1433/4–1509/10*, „Archiwum dla Historii Literatury Polskiej Akademii Umiejętności”, T. XII, Kraków 1910, ss. 82.

⁵⁵ A. Karbowski, *Mikołaj Rey na polu pedagogicznym*, „Przyjaciel Szkoły” 1930, R. IX, nr 9, s. 329–335, nr 11, s. 404–415; *Potęgi wychowawcze w pismach Zygmunta Krasińskiego*, „Przyjaciel Szkoły” 1929, R. 8, nr 2, s. 33–40, nr 3, s. 94–98, nr 4, s. 121–126, nr 5, s. 174–177, nr 6, s. 210–213; *Kilka uwag o uwzględnieniu historii sztuki w szkołach średnich oraz o konserwatorstwie pomników sztuki*, Kraków 1887, ss. 11, odb. z „Czasu”; *Ilustracje polskie życia uniwersyteckiego XVII-XVIII wieku*, Kraków 1887, ss. 19, odb. z „Czasu”.

⁵⁶ A. Karbowski, *Pierwsze polskie czasopismo pedagogiczne*, Dodatek 8 do „Muzeum” 1911 i osobne odb. Lwów 1911, ss. 39; *Polskie czasopisma pedagogiczne*, Warszawa 1912, ss. 113.

⁵⁷ A. Karbowski, *Towarzystwo Polskiego Muzeum Edukacyjnego*, „Muzeum” 1909, s. 136–139; *Dzieje edukacyjne Polaków na obczyźnie*, Lwów 1910, ss. 253; *Polska literatura pedagogiczna na obczyźnie 1830–1909*, „Szkoła” 1909, s. 103–111, 162–170, 287–292, 465–486; *Młodzież polska akademicka za granicą 1795–1910*, Kraków 1910, ss. 411; *U źródeł odrodzenia narodowego na Śląsku Górnym*, „Świat Słowiański” 1908, s. 648–674.

⁵⁸ A. Karbowski, *Przegląd dziejów c. k. gimnazjum wadowickiego. Z powodu 25 rocznicy istnienia zakładu...*, Wadowice 1892, ss. 61; *Bydgoszcz a Pakość. Karta z dziejów wychowania i szkół Księstwa*

stanowią podstawę do badań dla współczesnych historyków wychowania. Zdaniem J. Maternickiego nie powstała dotąd taka synteza dziejów polskiej oświaty okresu średniowiecza i renesansu, która zastąpiłaby *Dzieje wychowania i szkół...* Karbowiaka⁵⁹. Podobną opinię w odniesieniu do jego prac dotyczących dziejów oświaty emigracyjnej wyraził Julian Dybiec⁶⁰. Z kolei Kamilla Mrozowska stwierdziła, iż żaden historyk wychowania zajmujący się dziejami KEN nie może w swoich pracach nie uwzględnić publikacji Karbowiaka, które zarysowały nowy kierunek w badaniach tego zagadnienia⁶¹.

Nie sięgał on do tematów efektywnych i zajmował się raczej badaniem mało jeszcze poznanych zagadnień, jak dzieje szkolnictwa niższych i średnich szczebli, organizacja szkolna, osiągnięcia polskiej pedagogiki oraz rozwój różnorodnych form myśli i praktyki wychowawczej⁶². Ponadto często podejmował aktualne wówczas problemy pedagogiczne i oświatowe, kwestie obyczajowe związane z organizacją i przebiegiem procesów edukacyjnych oraz problem udziału kobiet w oświacie. Nie można pomijać także jego działalności edytorskiej, w której również skupił się głównie na materiałach dotyczących szkół średnich i elementarnych⁶³. Karbowiak był także niezwykle aktywnym recenzentem licznych polskich i zagranicznych publikacji historyczno-oświatowych⁶⁴. Do jego największych osiągnięć należy zaliczyć też pionierskie prace nad skompletowaniem *Polskiej bibliografii pedagogicznej*, którą sam określał mianem dzieła swojego życia⁶⁵.

Warszawskiego, „Muzeum” 1897 i osobne odb. ss. 25; *Rusyfikacja i bojkot szkół w Królestwie Polskim*, „Muzeum” 1907, s. 263–282, 427–446, 572–596; *Ruch pedagogiczny w Królestwie Polskim w dobie bojkotu*, „Muzeum” 1908, s. 30–48, 161–183, 288–305; *Obecne systemy wychowawcze na ziemi polskiej w trzech zaborach*, „Muzeum” 1905, s. 547–571; *Ruch naukowo-literacki nauczycieli szkół wyższych galicyjskich w ostatnich 25 latach*, „Przegląd Powszechny” 1892, s. 413–431; *Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884–1909*, Dodatek do „Muzeum” z 1909 roku, ss. 190; *Szkola pruska w ziemiach polskich*, Lwów 1903, ss. 150; *Problem wychowania narodowego w dzielnicy pruskiej*, „Muzeum” 1913, s. 294–323; *Historiografia pruska o szkołach w ziemiach polskich*, „Muzeum” 1912, s. 59–83; *Zwei Kämpfe für die Wahrheit. Eine Flugschrift gegen einen Berliner Schulgeschichtsschreiber*, Kraków 1914, ss. 71.

⁵⁹ J. Maternicki, *Historiografia polska XX wieku. Część I: Lata 1900–1918*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1982, s. 146.

⁶⁰ J. Dybiec, *Głos w dyskusji nad nauczaniem historii oświaty i wychowania w szkołach wyższych*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1972, nr 4/58, s. 682.

⁶¹ K. Mrozowska, *Trzy jubileusze Komisji Edukacji Narodowej 1873–1923–1943. (Przegląd dorobku i postulaty)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1971, nr 1, s. 18.

⁶² H. Barycz, *Rozwój historii wychowania, oświaty i kultury w Polsce*, Kraków 1949, s. 21.

⁶³ A. Karbowiak, *Ustawy Bursy krakowskiej Jeruzalem (1453–1841)*, Kraków 1888; *Materiały do dziejów wychowania i szkół w ziemi chełmińskiej 1808–1814. Z archiwum nawrzyńskiego Szczanieckich*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, R. 7/1900; *Protokoły procesu X. Andrzeja Czarnkowskiego z roku 1549 i 1550*, Kraków 1900 oraz X tom „Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce Polskiej Akademii Umiejętności”, s. 46–69; *Wizyta szkół gimnazjalnych w czterech nowych departamentach Księstwa Warszawskiego*, Kraków 1900 oraz X tom „Archiwum do dziejów...”, Kraków 1904, s. 70–158; *Ułamek pamiętnika profesora Uniwersytetu krakowskiego z początku XVII wieku*, „Kwartalnik Historyczny” 1900, s. 199–209; *Piotra Statoriusa Gymnasii Pinczoviensis Institutio*, „Archiwum do dziejów...” Kraków 1914, T. XIII, s. 257–282.

⁶⁴ Głównie zamieszczanych na łamach „Kwartalnika Historycznego” (lata 1888–1905), „Muzeum” (1902–1910), „Przeglądu Powszechnego” (1891, 1898), „Roczników Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (1902) oraz „Zapisków Towarzystwa Naukowego w Toruniu” (1914–1916).

⁶⁵ Niestety nie została ona opublikowana w całości, a rękopis obejmujący 14 tomów spoczywa dziś w zbiorach BN PAN i PAU w Krakowie, sygn. 2250. Ukazała się jedynie *Bibliografia pedagogiczna (1901–1919)*, Lwów 1920, ss. 340.

Warto także pamiętać o tym, że Karbowski już w roku 1898 we „Wstępie” do swego najważniejszego dzieła, jakim niewątpliwie jest trzypięciotomowa synteza pt. *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, poruszył zagadnienie zadania stojącego przed historykami wychowania, które następnie tak wyraźnie w 1934 r. podkreślił Stanisław Kot⁶⁶. Karbowski pisał wówczas na ten temat następująco:

*Piszący zatem dzieje edukacji nie może poprzestać tylko na zebraniu poszczególnych zjawisk z dziedziny wychowania i szkół i na powiązaniu ich w jeden wyrazisty obraz, lecz będzie musiał zarazem starać się wykazać, w jakim przyczynowym stosunku pozostaje działalność szkoły i pedagogów z innymi objawami życia narodu*⁶⁷.

Te właśnie założenia metodologiczne starał się również realizować w swoich pracach.

Działalność organizacyjna na polu historii wychowania

Karbowski przez całe swoje życie był niezwykle aktywnym propagatorem działań na rzecz rozwoju badań historyczno-oświatowych i popularyzacji historii wychowania. Przede wszystkim zabiegał o utworzenie systematycznych wykładów oraz osobnej katedry tego przedmiotu na UJ. W celu zapewnienia historii wychowania niezależnego stanowiska w obrębie nauk wykładanych w uniwersytecie proponował, aby zajęcia z tego zakresu (3 godziny wykładów oraz 2 godziny zajęć proseminaryjnych i seminaryjnych, przez okres 4 semestrów) były obowiązkowe dla kandydatów na nauczycieli⁶⁸. Zalecał, aby na te seminaria przyjmować tylko najlepszych słuchaczy, którzy w przyszłości mogli stać się kolejnymi, obok niego, prekursora w tym zakresie, reprezentantami nowego typu specjalisty – historyka wychowania⁶⁹.

Swoje zajęcia na uniwersytecie prowadził od drugiego semestru roku akademickiego 1905/6⁷⁰. O ich przydatności najlepiej świadczy fakt, że Rada Szkolna Krajowa rozesała w lipcu 1913 r. do dyrekcji wszystkich szkół gimnazjalnych i realnych w Krakowie za-

⁶⁶ S. Kot, *Historia wychowania*, w: *Historycy o historii*, cz. II: 1918–1939, zebrał, wstępem i komentarzem opatrzył M. H. Serajski, Warszawa 1966, s. 331.

⁶⁷ A. Karbowski, *Dzieje wychowania i szkół...*, t. I: 966–1364, s. 1.

⁶⁸ A. Karbowski, *Uwagi o wartości...*, s. 474.

⁶⁹ J. Hulewicz, *Działalność wydawnicza Akademii Umiejętności w Krakowie w zakresie historii literatury polskiej oraz historii oświaty i szkolnictwa w Polsce w latach 1873–1918*, „Pamiętnik Literacki”, R. 51, 1960, z. 1/2, s. 88.

⁷⁰ AUJ, AS, Teczka personalna Karbowskiego, sygn. S II 169, Tabela zestawiająca wykłady A. Karbowskiego w UJ.

Miał wówczas dwugodzinny wykład o pedagogice Komisji Edukacji Narodowej w Polsce, na który zapisało się 33 słuchaczy. W następnym roku było ich już 55, a tematyka zajęć dotyczyła najnowszych prób reformowania nauczania i wychowania. W roku akademickim 1907/8 Antoni Karbowski prowadził w semestrze zimowym dwa wykłady: Wychowanie i historia szkół w Polsce porozbiorowej, w wymiarze dwugodzinnym oraz jednogodzinny wykład na temat najnowszych rodzajów szkół i wychowania. Na obydwu frekwencja przekraczała liczbę 60 osób. Łącznie na jego zajęcia zapisały się w tym roku 132 osoby. W roku 1908/9 nie wykladał, powrócił na uczelnię w pierwszym semestrze następnego roku z dwugodzinnym wykładem o zarysie dziejów wychowania zagranicą i w Polsce, na który zapisało się 40 studentów. Po kolejnej rocznej przerwie w roku akademickim 1912/13 wykladał znowu dla większej liczby słuchaczy (67 osób) zarys dziejów wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich. Rok później ponownie prowadził w semestrze zimowym dwa wykłady: trzygodzinny, cieszący się olbrzymim zainteresowaniem studentów, zapisały

wiadomienie, dla tamtejszych nauczycieli, o jego wykładach z pedagogiki i historii nauczania na rok akademicki 1913/14, zachęcając do udziału w nich⁷¹. Było to zgodne z planami Karbowiaka, który uważał, że wiedza z zakresu historii wychowania jest niezmierznie istotna dla nauczycieli⁷².

Młodzież studencka rozpoczęła wówczas kampanię nacisków na władze uniwersyteckie w celu utworzenia oddzielnej katedry dziejów edukacji narodowej. Z apelem w tej sprawie wystąpił w 1913 r. Zygmunt Kukulski⁷³. Ostatecznie w marcu 1914 r. Rada Wydziału Filozoficznego postanowiła stworzyć dla tego przedmiotu stały wykład w wymiarze trzech godzin tygodniowo, prowadzony na zlecenie, oraz uzupełnić go ćwiczeniami z zakresu „historii systemów pedagogicznych”, na które przewidziała dwie godziny tygodniowo⁷⁴. Karbowiak wystosował wówczas pismo do Dziekana Wydziału Filozoficznego, w którym przedstawił swoje stanowisko w tej sprawie⁷⁵.

Władze Wydziału Filozoficznego nie potrafiły jednak podjąć ostatecznej decyzji co do obsady ewentualnej katedry historii wychowania. Obok Karbowiaka pretendował do niej także Leon Kulczyński, który od lat 80. XIX w. prowadził wykłady z zakresu pedagogiki i historii wychowania⁷⁶. Ostatecznie po nieudanej próbie utworzenia katedry historii wychowania w Krakowie Karbowiak musiał zadowolić się jedynie dalszym prowadzeniem wykładów z tego przedmiotu⁷⁷.

---

się na niego 172 osoby, dotyczący zasad wychowania i nauczania oraz godzinny rozbiór źródeł i literatury do dziejów wychowania i szkół polskich XVI wieku, na który przychodziło 16 osób.

⁷¹ Ibidem, Okólnik c. k. Rady Szkolnej Krajowej z dnia 14 VII 1913 roku.

⁷² A. Karbowiak, *Uwagi o wartości...*, s. 475.

⁷³ Z. Kukulski, *W sprawie zwyczajnej Katedry Pedagogiki i Dydaktyki oraz Katedry Dziejów Edukacji Narodowej na Uniwersytecie Jagiellońskim*, „Którzy idziemy” (organ Zrzeszenia kół Naukowych Uczniów Uniwersytetu Jagiellońskiego), 1913, nr 1, s. 117–132.

⁷⁴ *Studia z dziejów Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, pod red. S. Mikuckiego, Kraków 1967, s. 208.

⁷⁵ AUJ, AS, Teczka personalna A. Karbowiaka, sygn. S II 619, List Karbowiaka z dnia 4 III 1914 roku.

Opowiedział się przeciwko rozdzieleniu wykładów teorii i historii wychowania i uznał, że idealnym rozwiązaniem byłoby powierzenie prowadzenia wykładów i ćwiczeń z ujmowanych łącznie dziejów i teorii wychowania i nauczania tym samym osobom. Zyskaliby na tym i studenci i sama nauka, która uniknęłaby niebezpiecznego jego zdaniem zmonopolizowania wykładu dziejów nauczania i wychowania w jednych rękach a teorii nauczania i wychowania w drugich.

⁷⁶ A. Meissner, *Wkład Galicji w rozwój historii wychowania*, „Chowanna”, t. 2, 1998, s. 53. Patrz także: idem, *U źródeł historii wychowania jako nauki*, w: *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, Kielce 1998, s. 17–18.

⁷⁷ AUJ, AS, Teczka personalna A. Karbowiaka, sygn. S II 619, Tabela zestawiająca wykłady Karbowiaka na UJ.

W roku akademickim 1914/15 miał dwugodzinny wykład obejmujący zarys dziejów wychowania i nauczania wojennego w Polsce od najdawniejszych czasów do chwili bieżącej. Po kolejnej, dwuletniej, przerwie powrócił w roku akademickim 1917/18 z całorocznym trzygodzinnym wykładem z zakresu historii nauczania i wychowania w Polsce niepodległej i poroźbiorowej z uwzględnieniem zagranicy. W ostatnim roku swojej pracy na UJ wykladał na tych samych zasadach dzieje nauczania i wychowania w Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej, ze szczególnym uwzględnieniem wieków średnich i okresu XVI-wiecznego.

Oceny wykładów Karbowiaka dokonał jeden z jego studentów Zygmunt Kukulski, określając je jako o wiele bardziej interesujące niż *anemiczne, oklepane i nudne* wykłady Leona Kulczyńskiego. Karbowiaka określił mianem *doskonałego erudyty w swoim fachu*. Patrz: S. Tync, *Zygmunt Kukulski*, „Pamiętnik Literacki”, R. 36/1946, s. 235.

Obok zabiegów o katedrę historii wychowania żywo zajmowała go także kwestia utworzenia Towarzystwa Historyków i Przyjaciół Szkół i Nauki Polskiej opartego na wzorach niemieckich. Towarzystwo to miało gromadzić materiały, wydawać publikacje zwarte i czasopisma naukowe, upowszechniać wiedzę historyczno-pedagogiczną, zwłaszcza wśród nauczycieli, tworzyć muzea pedagogiczne itp.⁷⁸

Był on też niestrudzonym propagatorem zorganizowania ekspozycji osiągnięć szkoły polskiej w ramach wystawy Krajowej we Lwowie w 1894 r. Opracował nawet dla niej specjalny scenariusz uwzględniający okres od 1740 do 1894 r., opublikowany w formie listów, na łamach czasopisma „Muzeum”⁷⁹. Jego marzeniem było przekształcenie w przyszłości tej ekspozycji w stałe muzeum szkolne, ale te pomysły nie spotkały się początkowo ze zrozumieniem ze strony władz oświatowych i środowiska naukowego⁸⁰.

Urzeczywistnienie jego planów nastąpiło dopiero po niemal dziesięciu latach, gdy XIX Walny Zjazd Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie w 1903 r. powrócił do tych planów. Wówczas na wniosek doktora Ludomiła Germana, krajowego inspektora szkół we Lwowie, podjęto uchwałę o założeniu tam Polskiego Muzeum

---

Młodzież wyraziła także swoją wdzięczność wobec Karbowiaka, mianując go honorowym członkiem Koła Pedagogicznego Studentów UJ. Patrz: A. K. Banach, op.cit., s. 104.

⁷⁸ J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy*, Poznań 2001, s. 57.

Po raz pierwszy zabrał głos w tej sprawie w roku 1895 stwierdzając, że koncepcja utworzenia osobnego Towarzystwa w celu ożywienia studiów w zakresie historii wychowania, przedstawiona na I Kongresie Pedagogów Polskich jest bardzo interesująca. Wówczas jednak uznał, iż w Polsce tego typu instytucja nie mogłaby liczyć na taką aprobatę społeczną i wsparcie jak analogiczne towarzystwo w Niemczech. Szczególnie podkreślał tutaj trudności na terenach zaboru rosyjskiego i pruskiego. W grę wchodziła zatem jedynie Galicja, ale tam działały już towarzystwa nauczycielskie, historyczne i pedagogiczne, wobec czego Karbowiak zaproponował, by zlecić im także nadzorowanie badań historyczno-oświatowych. Patrz: A. Karbowiak, *O wychowaniu młodzieży naszej...*, s. 416-418.

Jednak już po kilku latach zajął w tej sprawie nieco bardziej optymistyczne stanowisko. Kwestię tę dokładnie omówił w swoim referacie na III Zjazd Historyków Polskich w roku 1900, w którym powołując się na wzory niemieckiego stowarzyszenia Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte proponował powołanie w Polsce podobnej organizacji. Uważał, iż powinna ona mieć szeroki zakres działania. Oprócz badań w zakresie dziejów szkoły, prowadzonych jednocześnie z badaniami kwestii rozwoju nauki polskiej, mogłaby także zająć się organizacją Muzeum Historycznego gromadzącego wszelakie materiały i dokumenty związane ze szkołą i nauką polską. Ponieważ przewidywał pewne trudności w tym zakresie, miał także drugą (skromniejszą) propozycję, przewidującą powołanie osobnej komisji w ramach Akademii Umiejętności, która zajmowałaby się wyłącznie historią wychowania, nauk i sztuk w Polsce. Za ważną rolę takiej organizacji uważał także wspieranie publikacji z zakresu tej gałęzi nauki, która jako dyscyplina naukowa nie mogła liczyć na wielu czytelników, a wymagała znacznych nakładów finansowych. Patrz: idem, *Stan badań...*, s. 10.

⁷⁹ A. Karbowiak, *Listy w sprawie wystawy rzeczy szkolnych polskich*, „Muzeum” 1893 i 1894.

⁸⁰ A. K. Banach, op.cit., s. 103. Swoją działalność w tym kierunku rozpoczął na polu krakowskiego koła Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych. Na posiedzeniu z dnia 8 XII 1891 r. zaproponował, aby uczcić 25 rocznicę wprowadzenia do szkolnictwa Galicji języka polskiego właśnie przez urządzenie okolicznościowej wystawy. Już w 1892 przedstawił szczegółowy projekt tej ekspozycji, która miała być załącznikiem krakowskiego muzeum szkolnego, a później powracał do niego jeszcze na kilku zebraniach i zjazdach Towarzystwa. To głównie w wyniku jego starań I Kongres Pedagogiczny, obradujący w 1894 r., podjął decyzję o utworzeniu takiej instytucji. Patrz: A. Głowacka, *Z dziejów Polskiego Muzeum...*, s. 8-9. Z kolei na III Zjeździe Historyków Polskich w Krakowie zaproponował, aby organizacją tego muzeum zajęło się osobne Towarzystwo poświęcone badaniom nad historią oświaty i wychowania. Patrz: A. Karbowiak, *Stan badań...*, s. 10.

Szkolnego. Zgodnie z projektem Karbowiaka zakres gromadzonych przez Muzeum materiałów poszerzono także o uniwersytety⁸¹.

Zabiegi o powołanie tego Muzeum wiązały się ściśle z faktem wyznaczania przez Karbowiaka wobec badań historyczno-pedagogicznych dwóch odrębnych celów. Podkreślał on bowiem nie tylko konieczność naukowego odtwarzania przeszłości pedagogicznej w dziełach „uczonych”, ale jednocześnie zabiegał o rozpowszechnienie owych *wydobytych z przeszłości i naukowo ustalonych prawd* w pracach popularnonaukowych. Zależało mu bowiem na tym, by szerzyć wiedzę o tradycjach wychowawczych i oświatowych wśród szerokich rzesz społeczeństwa polskiego⁸².

Uwagi końcowe

Antoniego Karbowiaka bezsprzecznie można uznać za współtwórcę polskiej historii wychowania jako dyscypliny naukowej. Pierwszy spojrział bowiem na historię wychowania jako na dziedzinę badań, a nie tylko przedmiot nauczania, i położył podwaliny pod późniejsze określenie zakresu tej gałęzi nauki. Jego postulaty dotyczące instytucjonalizacji historii wychowania, systematycznego prowadzenia badań historyczno-oświatowych i publikowania źródeł były niezwykle cenne, na co wskazuje chociażby fakt ich pełnej realizacji w okresie II Rzeczypospolitej. Najlepszym podsumowaniem dorobku naukowego Karbowiaka wydaje się być opinia Henryka Barycza, który pisał o nim tak:

*W ciągu trzydziestoletniej pracy naukowej (1899–1919) rozwinął niesłychanie płodną działalność w dziesiątku rozpraw przeorując wszystkie epoki polskiego wychowania i dotykając w sposób mniej lub więcej wyczerpujący większości problemów z nią związanych*⁸³.

Nie należy też zapominać o tym, że to właśnie on pierwszy w Polsce uzyskał *veniam legendi* „w zakresie historii wychowania i szkół” i uutorował drogę przyszłym specjalistom w zakresie badań historyczno-oświatowych.

---

⁸¹ A. Głowacka, *Z dziejów Polskiego Muzeum Szkolnego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu” nr 61, Biblioteka 6, 1966, s. 9–10.

Dnia 3 maja 1907 r. nastąpiło oficjalne otwarcie tej instytucji, która miała dwa działy: współczesny oraz historyczny, w ramach którego zbierano wszelkie materiały dotyczące dziejów szkolnictwa polskiego. Dział historyczny Polskiego Muzeum Szkolnego we Lwowie można uznać za realizację koncepcji Antoniego Karbowiaka. Gromadził to wszystko, co opisywał Karbowiak w swoich *Listach w sprawie wystawy ...* i co, jego zdaniem, stanowiło podstawę dla badań historyczno-pedagogicznych. Karbowiak chciał, by było to muzeum historii oświaty polskiej, które w trudnych czasach braku własnej państwowości przypomni rodakom o polskich dokonaniach w tym zakresie, przyczyni się do ożywienia uczuć patriotycznych i narodowych oraz już po odzyskaniu niepodległości pozwoli na nawiązanie do dawnych rodzimych tradycji pedagogiczno-wychowawczych. Patrz: J. Szewc, *O utworzenie muzeum historii oświaty*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne”, R. 7, nr 12, 1964, s. 277–278.

⁸² A. Karbowiak, *Uwagi o wartości...*, s. 473. Karbowiak podkreślił jednak fakt, iż wobec zastoju polskiej historiografii pedagogicznej nie można mówić o popularyzowaniu wiedzy historyczno-pedagogicznej, ponieważ tej wiedzy po prostu nie ma.

⁸³ H. Barycz, *Zapomniani historyk...*, s. 12.